

Tato příloha se zabývá touto částí dizertační práce Petra Hampla, kde autor představuje teze své nové teorie a předkládá hodnocení této teorie vlastní vědeckou metodou, kterou představil již dříve ve své diplomové práci. Tento text se zaměřuje především na kritiku Hamplu použité metodologie a logiky.

Petr Hampl ve své dizertační práci přichází se souborem tezí či hypotéz, které nazývá teorií. Na jeho základě (str. 94 a 95) lze tuto teorii shrnout následovně: V západním světě během dvacátého století vznikla nová třída - elita bílých límečků. Bílé límečky mají vyšší kognitivní schopnosti, jiný životní styl a vyšší šance než zbytek společnosti. Poskytují služby "centrálním autoritám", tedy především státu, a za tyto služby získávají finanční odměnu; příslušníci této nové elity jsou ve způsobech, jak od státu získávat finanční prostředky, nadprůměrně kreativní a k „dobývání renty“ využívají svůj politický potenciál. Zároveň se přičiňují o to, aby bylo stále těžší žít se soukromým podnikáním. V minulosti podle Hampla existovaly hranice pro vysávání peněz ze státu, dnes jsou postupně odstraňovány.

Jádro práce, tj. samotná teorie, není podle mého názoru sociologická teorie, ale soubor hypotéz, tedy tvrzení, která jsou základem pro analýzu empirických dat. V běžné akademické práci soubor hypotéz stojí na počátku sociálněvědního výzkumu; jeho samotným cílem je pak shromáždit empirický materiál, analyzovat jej, udělat závěry a zhodnotit, zda předem dané hypotézy platí či nikoliv. Touto složitou cestou se však Petr Hampl nevydal; jako dizertační práci odevzdal text, jenž sestává z poznámek k teorii C. W. Millse o střední třídě v USA, rešerší další odborné literatury, vlastních úvah a formulace hypotéz, jejichž soubor nazývá teorií. Závěr práce je věnován více než diskutabilnímu stanovení platnosti jeho teorie.

K posouzení „kvality“ teorie, která je v dizertační práci předložena jako výsledek vědecké práce v doktorském studiu, používá Hampl vlastní vědeckou metodu, kterou definoval ve své diplomové/rigorózní práci. Tato metoda má být vědeckým nástrojem, se kterým lze stanovit, zda je konkrétní teorie „vědecká“ či nikoliv, a zároveň, zda je teorie „platná“. Metoda sestává ze dvou nástrojů, kterým Hampl říká Popperova břitva 1. řádu a Popperova břitva 2. řádu. Pokud nějaká teorie projde úspěšně aplikací těchto dvou nástrojů, je podle Hampla vědecká a zároveň platí do té doby, dokud někdo nenajde důkaz, který teorii vyvrátí. S touto metodou Hampl nepochopitelně zachází jako se všeobecně přijímanou vědeckou metodou a vůbec nediskutuje problematické aspekty, které metoda bezesporu má.

A jak Hampl svojí vědeckou metodu definuje a jak s ní pracuje? V části textu, kde hodnotí jím navrhovanou teorii, definuje test Popperovou břitvou 2. řádu, tedy první ze dvou nástrojů metody, jako sestávající ze tří podmínek:

„Aby posuzovaný soubor myšlenek či idejí obstál, je zapotřebí: a) aby jej bylo možné shrnout do konečného počtu jednoznačných tvrzení, b) aby žádná dvě tvrzení z této základní sady nebyla ve vzájemném rozporu, c) aby každé další tvrzení, které teorie obsahuje, bylo odvoditelné z některého z tvrzení základní sady.“ (str. 99)

Co stojí za pozornost je fakt, že na jiném místě v textu Popperovu břitvu 2. řádu definuje jako sestávající z pěti podmínek, nikoliv jen ze tří (str. 97, 98). Na ty dvě ostatní podmínky jako by se v části textu, ve kterém má být nová teorie skutečně ohodnocena, úplně zapomnělo. Přitom definici Popperovy břitvy 2. řádu a aplikaci tohoto kritéria na vlastní teorii dělí jen dvě stránky textu, takže

není příliš těžké si toho nevšimnout. Dále je zajímavé pozorovat, jak Hampl tento postup, který sám definoval, aplikuje na zhodnocení vlastní teorie. V podmínce a) sice píše, že teorii musí být možné shrnout to konečného počtu tvrzení, sám však vlastní teorii definuje ve dvanácti tezích a následně jen ve čtyřech tezích. Vůbec nepíše, jak je možné, že v jednom případě definuje teorii v konečném počtu tvrzení (12) a podruhé v úplně jiném konečném počtu tvrzení (4).

Při plnění podmínky b) Hampl píše, že žádné dvě ze dvanácti tezí jeho teorie nejsou ve vzájemném rozporu. Není ale důvod, proč by měly být v rozporu, když je každá o něčem úplně jiném, a když jejich stanovení leží plně v rukách jejich tvůrce.

Při plnění podmínky c) není vůbec jasný test tezí o vzájemné odvoditelnosti. V této části textu (str. 101) se jako deus ex machina najednou objevují před tím nijak nedefinované "singulární tvrzení" a přiznání, že některé teze jsou převzaty z nějaké jiné teorie. Poté Hampl doznává, že jím navržená teorie neprošla Popperovou břitvou 2. řádu. To však vůbec nevadí, jak sám píše, protože teze upraví tak, aby sítem Popperovy břitvy druhého řádu prošly. Úprava spočívá v tom, že ke čtyřem tezím (kam se ztratila verze o dvanácti tezích, nikdo neví) se přidá ještě jedna teze. Není vůbec jasné proč, z textu to nevyplývá a autor to přechází, jakoby nic. Najednou máme teorii definovanou v pěti tezích, tyto teze však už testem Popperovy břitvy 2. řádu znovu neprocházejí a bez vysvětlení se s nimi pracuje jako s něčím, co už sítem 2. řádu prošlo, a přechází se ke druhému sítu - Popperově břitvě 1. řádu.

Popperovu břitvu 1. řádu Hampl definuje jako „Dokážeme si představit společenskou situaci, která – pokud by nastala – by znamenala nutnost zavrhnout nebo výrazně přepracovat posuzovanou teorii?, případně: Dokážeme si představit společenskou skutečnost, jejíž zjištění – pokud by se ji podařilo zjistit – by znamenala nutnost zavrhnout nebo výrazně přepracovat posuzovanou teorii?“

Proces aplikace Popperovy břitvy 1. řádu má podle Hampla vypadat tak, že výzkumník nalezne, jinými slovy – vymyslí si -, tvrzení, která jsou v rozporu s danou teorií či tezí. Tato tvrzení Hampl nazývá falzifikátory. V definici výše je falzifikátorem právě ta „společenská situace“, která kdyby nastala, bylo by potřeba zavrhnout teorii. Falzifikátory by tedy měly být konfrontovány s empirickými daty. Pokud by falzifikátory byly ve shodě s těmito daty, byla by daná teorie vyvrácena. V tomto bodě musím znovu připomenout, že v Hamplově dizertaci nedochází ke „konfrontaci falzifikátorů s empirickými daty“. Hampl si ve své dizertační práci vystačí jen s tím, že navrhne potenciální falzifikátory; na konfrontaci své „teorie“ s daty rezignoval.

Navržení falzifikátorů k testování Hamplovy teorie je jednoznačně nejbizarnějším prvkem v celé práci. Falzifikátory totiž volí Hampl tak šikovně, aby v případě, kdy budou tyto porovnávány s reálnými daty, bylo opravdu těžké samotnou teorii vyvrátit. Možná i záměrně používá falzifikátory na jednotlivé teze své teorie, které jsou buď 1) truismy (banální tvrzení, která prostě platí) nebo 2) vyjádření o vztahu mezi dvěma jevy, které jsou ve skutečnosti falešně korelovány. Jak uvidíte dále, volit ve světě Hamplovy vědecké metody jako teoretické teze truismy nebo falešné korelace je velice šikovný nástroj, jak udržet teorii platnou, neboť použité falzifikátory nebudou moci teorii vyvrátit.

Příkladem truismu jako základu pro falzifikátor je teze "Jestliže se nová vyšší třída odděluje od zbytku společnosti mimo jiné mentálními schopnostmi svých členů (první teze), měli by v ní být výrazně zastoupeni lidé s velmi vysokými kognitivními schopnostmi." Falzifikátorem je pak: "Najdou se fakta dokládající, že v nové vyšší třídě nejsou lidé s velmi vysokými mentálními schopnostmi zastoupeni výrazně více než v jiných vrstvách." Vzhledem k tomu, že třídu bílých límečků sám Hampl definuje

jako pracovníky určitých povolání, pro které je specifické, že se živí přemýšlením, je naprosto jasné, že jím navržený falsifikátor nemůže být v rozporu s teorií. Aplikaci tohoto falsifikátoru lze jinými slovy a bez skrupulí vyjádřit jako „existenci více inteligentních lidí dokážeme tím, že vezmeme skupinu více inteligentních lidí a doložíme, že tato skupina je inteligentnější než skupina méně inteligentních lidí“.

Druhý trik, jak udělat teorii nefalzifikovatelnou podle Hampla, je zvolení falsifikátoru, který se ve skutečnosti pojí k jiné příčině nebo k mnoha dalším příčinám. Jinými slovy, je využita existence tzv. falešné korelace. Jak známo, pokud pozorujeme současnou změnu dvou proměnných najednou, neznamená to, že tyto proměnné jsou spolu ve skutečném vztahu. Už v bakalářském stupni výuky se cituje anekdotický příklad s množstvím čápů v místě a porodností. V místech, kde je více čápů, je vyšší porodnost. Není to ale samozřejmě způsobeno tím, že čápi nosí děti, ale tím, že skutečný vztah je mezi porodností a typem sídla. Na vesnici a v menších městech je porodnost vyšší a rovněž čápům se tam žije lépe než ve velkých městech, proto jich je tam víc (pozn. aut.: Nevím, zda tento vztah mezi místem bydliště a vysokou porodností stále platí). Existenci falešné korelace Hampl šikovně využil; některé falsifikátory totiž zvolil tak, aby tezi ze své teorie dal do souvislosti s nějakým vztahem, který evidentně či pravděpodobně empiricky existuje.

Vezměme si Hamplův konkrétní příklad teze, která říká, že "Nová vyšší třída je nadprůměrně kreativní, což vede k explozi nových způsobů dobývání renty". K této tezi volí falsifikátor "Najde se případ toho, že v některém státu západního světa dlouhodobě neroste podíl rozpočtů spravovaných elitou bílých límečků na HDP." Teze tedy jinými slovy říká, že bílé límečky nadměrně zatěžují státní rozpočty, neboť vymýšlí stále nové způsoby, jak ze státu dostat peníze. Falsifikátor má tuto tezi vyvrátit; říká, že je nutné najít alespoň jeden případ západní země, kde se nezvyšuje státní rozpočet. Dá se předpokládat, že v západním světě ve všech zemích rostou státní rozpočty (Hampl data nedodává). Je ale nárůst státních rozpočtů způsoben tím, že "dochází k explozi nových způsobů dobývání renty"? Existuje pro to nějaký důkaz? Nevzrůstají státní rozpočty mimo jiné i proto, že 1) roste populace, 2) stárne populace, 3) zvyšují se rozdíly mezi bohatými a chudými, 4) v důsledku globalizované výroby se zvyšuje nezaměstnanost a 5) mnoho dalších příčin? Na žádnou z těchto dalších potenciálních příčin zvyšování rozpočtu však Hampl neupozorňuje. V jeho metodologii zůstává teorie po užití výše uvedeného falsifikátorů stále platná, bez ohledu na to, že mohou existovat desítky dalších, více relevantních příčin zvyšování (ale i snižování) státních rozpočtů.

Mluvíme-li o využití falešných korelací k doložení „platnosti“ teorie, je nutné upozornit na nadšený posudek jednoho z oponentů, ve kterém je vyzdvižen výzkum kauzality v sociálních vědách jako potřebný, a který práci přijímá jako mimořádný příspěvek ke kvantitativnímu empirickému výzkumu. Je nepochopitelné, že posudek neupozornil na výše popsané Hamplovy zvrhlé hrátky s kauzalitou. Nemusíme být univerzitní profesori, abychom poznali, že volba tezí a falsifikátorů, kterou Hampl provádí, je zcela za hranicí logiky.

Vypracovala: Johana Chylíková, doktorandka sociologie